



Polski Komitet Narodowy  
Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków  
**ICOMOS**



  
**MUZEUM ROLNICTWA**  
IM. KS. KRZYSZTOFA KLUKA W CIECHANOWCU  
INSTYTUCJA KULTURY WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO



---

Konserwacja Zapobiegawcza Środowiska 9.

**Etnograficzne dziedzictwo kulturowe: identyfikacja, szanse  
i zagrożenia we współczesnym świecie**

**KSIĘGA ABSTRAKTÓW**

---

**Andrzej Albinia**

(Muzeum im. Jana Kasprowicza w Inowrocławiu)

***Ratując pamięć diaspory. Rzecz o działalności wirtualnej i  
pozawirtualnej izraelskiej Organizacji Janów [Lubelski]***

W Tel Awiwie działa od 1950 r. Organizacja Janów, której członkowie kultywują pamięć sztetl Janowa Lubelskiego. Jeszcze kilka lat temu działalność organizacji tej była całkowicie nieznaną mieszkańcom współczesnego miasta Janowa Lubelskiego. Dopiero gdy w 2012 r. funkcję przewodniczącej objęła Zafira Malovany Shmukler i rozpoczęła intensywną działalność i promocję organizacji w przestrzeni wirtualnej wiedza o istnieniu izraelskiej organizacji kultywującej pamięć janowskiego sztetl stała się dostrzegalna w Janowie Lubelskim. O tym, jaki wpływ na poszerzenie wiedzy o etnografii małopolskiej ma rozwijanie kontaktów pomiędzy współczesnymi mieszkańcami miasta a potomkami dawnych żydowskich mieszkańców miasta będzie traktowało wystąpienie. Organizacja gromadziła bowiem przez siedemdziesiąt lat pamiątki nieistniejącego miejsca – żydowskiego miasteczka, a dzięki kontaktom w przestrzeni wirtualnej pamięć nieistniejącego świata żydowskiej szczęśliwości stała się dostępna dla współczesnych mieszkańców Janowa Lubelskiego. Na dodatek problematyka ta nakłada się na badania klasyka etnologii polskiej – Tadeusza Seweryna, który zanim podjął pracę w Muzeum Etnograficznym w Krakowie, pracował

m.in. w Janowie Lubelskim i zgromadził bogatą kolekcję etnograficzną z Janowa Lubelskiego w latach 1918-1919. Współcześnie wzbogacenie wiedzy etnograficznej o miście Janowie stało się możliwe dzięki udostępnieniu w przestrzeni wirtualnej wiedzy zgromadzonej przez potomków janowskich Żydów.

**Judyta Bąk<sup>1</sup>, Katarzyna Zdeb<sup>2</sup>**

(<sup>1</sup> Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych, Uniwersytet Jagielloński, <sup>2</sup>  
Instytut Archeologii, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego)

***Sztuka tatuowania ciała jako przejaw niematerialnego dziedzictwa  
kulturowego***

Tatuowanie jako zjawisko o podłożu symbolicznym, praktykowane jest od tysiącleci. Jest elementem kultury powszechnie znanym i rozpowszechnionym w niemal każdym zakątku świata. Intencjonalne wprowadzanie barwnika do skóry właściwej stało się nie tylko elementem tożsamości i przynależności grupowej, ale również wyróżnikiem jednostki (osoby wytatuowanej). Tatuaż jako symbol adaptacji pewnych idei stał się integralnym elementem dla całych społeczności. Te 'niezmywalne' znaki to manifest przynależności, integracji społeczno-kulturowej oraz przejaw wyznawanych wartości. Jest niewerbalnym przekazem wewnątrz i zewnątrz grupowym. Celem prezentacji jest przedstawienie dekoracji ciała w postaci tatuowania w kontekście dziedzictwa kultowego i jego znaczenia w społeczeństwie.

**Ewa Jarecka – Bidzińska, Anna Majewska, Małgorzata Denis**

(Wydział Geodezji i Kartografii, Zakład Gospodarki Przestrzennej i Nauk  
o Środowisku Przyrodniczym, Politechnika Warszawska)

***Urbanistyczny potencjał rozwojowy Łowicza w kontekście dziedzictwa  
kulturowego***

Problem przekształcania struktury miast o znaczącym dziedzictwie kulturowym stanowi ogromne wyzwanie dla zachowania ładu przestrzennego, konserwacji krajobrazu miejskiego oraz współczesnej urbanistyki. Rewitalizacja w oparciu o

dziedzictwo kulturowe jest podstawą w kierowaniu zmianami przestrzennymi i funkcjonalnymi zarówno w obszarze śródmiejskim, jak na terenach kształtujących panoramę miasta, stanowiących otwarcia i przedpola widokowe. Łowicz jako miasto z bogatą historią i znaczącym dziedzictwem kulturowym materialnym i niematerialnym, musi zmierzyć się z wieloma problemami, jak m.in. degradacja najważniejszej przestrzeni publicznej – rynku, czy spadek znaczenia głównej ulicy handlowej – ulicy Zduńskiej. Zasadniczym celem badania jest identyfikacja najistotniejszych konfliktów przestrzennych, a także obszarów z potencjałem rozwojowym.

W konkluzjach przedstawiono możliwe przyszłe kierunki urbanistycznych przekształceń Łowicza w oparciu o dziedzictwo kulturowe. Wykonane badania mogą mieć wartość implementacyjną i są prowadzone w oparciu o porozumienie o współpracy między Urzędem miasta Łowicz a Politechniką Warszawską.

**Bożena Józefów-Czerwińska**

(Akademii Finansów i Biznesu Vistula , Wydział  
Humanistyczny)

***Znaczenie współpracy ze środowiskiem lokalnym w dążeniu do  
ochrony dziedzictwa kulturowego (przykład gm. Karniewo).***

W dążeniach do ochrony dziedzictwa kulturowego wernakularnych społeczności niezwykle istotna jest współpraca oraz zaangażowanie przedstawicieli wielu środowisk (badaczy, organizacji pozarządowych, władz lokalnych, ponad lokalnych czy mass mediów). O znaczeniu tak rozumianej współpracy może świadczyć projekt pt. Upamiętniając wiedzę przodków... (Dzięki staraniom gminnych władz projekt został dofinansowany ze środków Unii Europejskiej W ramach działania „Wsparcie dla rozwoju lokalnego w ramach inicjatywy LEADER” Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014 – 2020 „Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich: Europa inwestująca w obszary wiejskie”) , który zakończył się w 2020 r. wydaniem monografii pt. Historia ze wspomnień

utkana...*O dawnej codzienności, dziedzictwie kulturowym mieszkańców gminy Karniewo* (napisana we współautorstwie B. Józefów-Czerwińskiej z R. Lolo). Jest to pierwsza monografia etnohistoryczna opracowana dla północnego Mazowsza, w której źródła etnograficzne poddano egzemplifikacji historycznej. Warto dodać, że zanim doszło do powstania projektu miejscowi pasjonaci ze stowarzyszenia Karniewiaczek dążyli do zachowania dziedzictwa kulturowego w zróżnicowany sposób, a rezultatem ich starań było m.in. powstanie Izby Regionalnej Oficyna w Karniewie. Nawiązali również współpracę ze środowiskiem akademickim poszukując dróg do zadokumentowania niematerialnych zasobów kultury. Tak rozpoczął się proces wieloletnich badań terenowych, w którego realizację bezpośrednio zaangażowali się przedstawiciele zróżnicowanych środowisk lokalnych.

**Michał Kowalik**

(Instytut Nauk o Kulturze Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej)

***Pająki ludowe - dziedzictwo kulturowe predestynowane do wpisania na Reprezentatywną Listę Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości UNESCO***

Pająki ludowe stanowią cenny zabytek kultury niematerialnej, wartą wpisania na Reprezentatywną Listę Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości UNESCO tak by zostały uchronione od zapomnienia. Analizie zostają poddane unikalne cechy tej dziedziny sztuki ludowej oraz potencjał jako wizówka naszego kraju za granicą. Na podstawie zgromadzonej wiedzy z literatury przedmiotu oraz wiedzy praktycznej jako artyści zrzeszonego w Stowarzyszeniu Twórców ludowych. Zostaje opracowany pełny opis produkcji pająków, ich rys historyczny oraz walory cenne dla różnorodności kulturowej świata. Podkreślona zostaje także wartość ginących umiejętności robienia oraz osoba twórcy ludowego jako artysty posiadającego odpowiednie kompetencje, zweryfikowane przez radę naukową STL. Zaproponowane zostaje także wykorzystanie pająków w nowoczesnym designie. Wartość kulturowa pająków jako ważnego elementu sztuki tradycyjnej Polski stwarza

duży potencjał do wykorzystania zarówno w czysto tradycyjnej formie jak nieco bardziej nowoczesnej.

**Julia Kunikowska**

(Szkola Doktorska Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Warszawskiego)

***Rozmowa, zdjęcie i film. O potrzebie łączenia materialności z niematerialnością, na przykładzie badań warszawskiej wsi Wolicy***

Opowiem o potrzebie łączenia materialności z niematerialnością. Posłużę się przykładem badań, które prowadzę na terenie dawnej podwarszawskiej wsi, Wolicy, znajdującej się obecnie w granicach Ursynowa i Wilanowa. Przedstawię metodologię, z której korzystam, badając historię i współczesność Wolicy; przywołując palimpsesty (rozumiane jako budynki, obiekty typu przydrożne krzyże), które świadczą o wiejskiej przeszłości miejsca, a także fragmenty wywiadów terenowych czyli niematerialne świadectwa mieszkańców, tych, którzy mieszkają na Wolicy od lat. Opowiem również o narzędziach etnografii wizualnej. By przedstawić ciekawe połączenie materialności z niematerialnością, wspomnę na końcu o koncepcji *walk along*.

**Anna Majewska**

(Wydział Nauk Geograficznych, Instytut Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej, Uniwersytet Łódzki)

***Zmienne tożsamości opuszczonych miejsc. Wyludnione wsie Mazur jako nośniki pamięci o lokalnej historii i kulturze***

Warmia, Mazury i Powiśle, do 1945 roku Prusy Wschodnie. We włączonej do Polski po drugiej wojnie światowej części byłej niemieckiej eksklawy znajduje się obecnie około 800 wyludnionych miejscowości, w których do przerwania ciągłości osadnictwa doszło między 1945 a 2020 rokiem. Ich zarastające siedliska stanowią świadectwa gwałtownych przemian społeczno-politycznych wieku XX, w tym przede wszystkim niemal całkowitej wymiany ludności, która

dokonała się na tych terenach w ubiegłym stuleciu. Migracje, które zachodziły na tym obszarze na ogromną, niespotykaną dotąd skalę, wypędzenia i przesiedlenia setek tysięcy osób, dramatyczna ewakuacja, a właściwie ucieczka ludności cywilnej mroźną zimą przełomu 1944 i 1945 roku, określiły współczesną tożsamość społeczno-kulturową tych terenów. Ograbione, zdewastowane, poddane rozbiórce wsie, osady, przysiółki, założenia dworskie i folwarczne, przez lata stanowiły nieme świadectwa tych wydarzeń i procesów. Zapomniane, niechciane, nieoswojone części krajobrazu dawnych Prus Wschodnich, dopiero teraz stają się miejscami ogniskującymi pamięć o lokalnej historii osadniczej, historii drugowojennej, kulturze dawnych miejscowych wspólnot. Okazuje się, że te pierwotnie odrzucone elementy lokalnego krajobrazu, kojarzone z „niemczyzną”, jakimi były m.in.: historyczna architektura powschodniopruskich pałaców i dworów, niewielkie ewangelickie cmentarze, stanowią teraz jedne z osi prowadzenia społecznych narracji o regionalnej historii i kulturze. Jeszcze do niedawna właściwie „wstydlive” dziedzictwo, dziś stanowi często przestrzeń integrującą nie tylko dla lokalnych społeczności, które dzisiaj już chcą pamiętać, ale również integrującą z potomkami dawnych mieszkańców Prus Wschodnich, którzy pragną pielęgnować pamięć o rodzinnej historii, o tych miejscowościach, z których pochodzili ich dziadkowie.

Celem referatu jest omówienie współcześnie dokonujących się przemian w postrzeganiu, interpretowaniu i przetwarzaniu tych lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego, jakimi są tereny opuszczonych miejscowości. Po długim okresie umyślnego zacierania śladów po dawnych osadnikach, a także biernie dokonującego się zapominania, następuje etap pewnego rodzaju uspołeczniania opuszczonych miejsc. Pomimo braku mieszkańców, wiele z nich powraca do dyskursu historycznego, społecznego, wspólnotowego. Dopiero obecnie, organizowane właściwie na nowo po drugiej wojnie światowej lokalne społeczności, stanowiące mozaikę osadników różnego pochodzenia geograficznego i etnicznego, próbują podjąć dialog z zastanym kilkadziesiąt lat temu dziedzictwem tej ziemi – dawnych Prus Wschodnich. Jakie są to dialogi i jakie narracje? Jaki krajobraz dziedzictwa jest kształtowany w ich wyniku? Jakiego rodzaju pamięć jest przywracana? Jakie wartości przypisywane są współcześnie krajobrazom wyludnionych miejscowości?

Autorka podejmie próbę odpowiedzi na te pytania na podstawie własnych doświadczeń i obserwacji m.in. z partycypacji w projektach społecznych i wolontariackich dotyczących wyludnionych wsi znajdujących się w polskiej części dawnych Prus Wschodnich. Istotne w tym względzie były również rozległe badania terenowe, podczas których zarejestrowano liczne relikty wyludnionych miejscowości oraz towarzyszące im formy upamiętniania, które kolejno poddano analizie i interpretacji pod kątem dokonujących się współcześnie przemian w postrzeganiu i społecznym przetwarzaniu tych miejsc.

**Katarzyna Podyma i Lucjan Buchalik**

Muzeum Miejskie w Żorach

***Kultura Kurumbów na cywilizacyjnym rozdrożu. Czy ma szanse na przetrwanie?***

Kultura Kurumbów, ludu zamieszkującego północne prowincje Burkiny Faso, stanowi doskonały przykład skutków interakcji kulturowych spowodowanych różnorodnymi czynnikami zewnętrznymi. Na jej ostateczny kształt wpływ miały zarówno migracje ludności, jak i idei, rozumianych jako zespół czynników natury religijnej, politycznej i społecznej. Szczególnie ciekawym obszarem interakcji stała się sztuka, stanowiąc swoisty probierz zmian, jakie zachodzą w materii kulturowej. Zachowawczość przejawiająca się w sile tradycji i przywiązaniu do własnej mitologii, a jednocześnie specyficzna otwartość na „inność” napływającą ze świata zewnętrznego i zaakceptowanie jej obecności, powodują, że kultura Kurumbów staje się szczególnie interesującym tematem badawczym w zglobalizowanym świecie idei kulturowych. Artefakty kulturowe przetrwały, mimo niesprzyjających warunków, specyficznego braku zainteresowania oraz kryzysu tożsamości, stając się ostatecznie najbardziej jednoznacznym jej wyznacznikiem. Paradoksem pozostaje fakt, że istota materii kulturowej pozostaje aktualnie zakopana w skrzyniach zabezpieczona przed następstwami dżihadu, czekając na powrót do normalności.

**Michał Szymko**

Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych Uniwersytetu  
Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie na kierunku Nauki o kulturze i religii.

***Problematyka tożsamości kulturowej Łemków w świetle badań nad  
sztuką współczesną***

Łemkowie to jedna z czterech uznanych prawnie mniejszości etnicznych w Polsce, która do okresu wysiedleń w ramach akcji „Wisła” w latach 1947-1950 oraz wcześniejszych na Ukrainę w latach 1944–1946, stanowiącej wówczas część Związku Radzieckiego, zamieszkiwała w zwartej grupie obszar Beskidu Niskiego oraz zachodnie krańce Bieszczadów i wschodnich Beskidu Sądeckiego.

Współczesna sztuka łemkowska to głos w debacie polsko-ukraińsko-łemkowskiej na temat prawa Łemków do samoistnienia narodowego. Studium nad nią wpłynie na rozwój badań naukowych nad odrębnym od polskiego i ukraińskiego dziedzictwem narodowym i kulturowym.

Referat podejmie próbę odpowiedzi na pytania, jak przesiedlenia wpłynęły na twórczość łemkowskich artystów, czy i czym wyróżnia się sztuka łemkowska oraz jak silny w łemkowskiej sztuce współczesnej jest problem tożsamości. Omówiony zostanie także paradygmat tożsamości kulturowej – w ostatnich latach młode pokolenie Łemków, nieobciążonych utratą ojczyzny, stara się odciąć od narracji wyobcowania, niezrozumienia i wprowadza do kultury i sztuki nowe formy dla przezwyciężenia traumy oraz nadaje nowe interpretacje rodzimej historii i kulturze. Na ich sposób postrzegania łemkowszczyzny wpływa pustka pozostawiona w skutek akcji „Wisła”, asymilacja, odcięcie od ojczyzny i łemkowska kultura tradycyjna.



**Joanna Wawrzeniuk**

(Instytut Archeologii, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego)

***Ręcznik w obrzędowości pogrzebowej***

Ręcznik obrzędowy towarzyszył człowiekowi przez całe życie od narodzin aż do śmierci. Dwa jego końce symbolizowały także początek jego i kres, a między nimi zapisany był los i przeznaczenie. Ręcznik, obrus czy innego rodzaju płótno białej barwy brały udział w obrzędach, przełomowych momentach życia zarówno jednostki jak i społeczności. Wzory do wyszywanych na nim ornamentach czerpano przede wszystkim z obserwacji przyrody, opowiadały one o jej znaczeniu w codziennej egzystencji i świątecznym celebrowaniu. Szczególnie archaiczne zwyczaje związane z ręcznikiem czy obrusem zachowały się w obrzędowości pogrzebowej. Potwierdzają to nie tylko zapisy etnograficzne, ale także przekazy pisane i współczesne obserwacje oraz badania. Wieloznaczną rolę, symbolikę i moc ręcznika zaobserwować można przede wszystkim na Podlasiu i pograniczu polsko-białoruskim.

**Katarzyna Zeman-Wiśniewska**

(Instytut Archeologii, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego)

***Figurki antropomorficzne w badaniach archeologicznych i etnograficznych, przykłady wykorzystania materiału porównawczego***

Interpretacja materiału archeologicznego, mająca na celu rekonstrukcję życia dawnych, ludzkich społeczności to jedno z najtrudniejszych, a jednocześnie najciekawszych zadań przed jakim staje archeolog. Szczególnym wyzwaniem są figurki antropomorficzne, jeden z najstarszych i najbardziej fascynujących typów zabytków archeologicznych, wytwarzane przez różne kultury na przestrzeni tysiącleci. Ich pobieżna interpretacja kusi badaczy schematami, a wielu takim obiektom nadaje się niejasne znaczenie plasujące je w kategorii przedmiotów kultowych, a najczęściej wiążąc je z tzw. kultem płodności. Badania etnograficzne prezentują tu bardzo ważny materiał porównawczy, który

pomaga wyjść poza schematy interpretacyjne, które nakłada dotychczasowa praktyka i krąg kulturowy badacza. Celem niniejszego referatu jest naświetlenie powyższych kwestii na przykładzie proponowanej interpretacji cypryjskich figurek terakotowych z późnej epoki brązu, wykorzystującej wyniki badań etnograficznych.

### **Magdalena Żurek**

(Instytut Archeologii, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego)

#### **Drewniane dwory szlacheckie – etnografia czy historia sztuki?**

Drewniane dwory szlacheckie, tak popularne w XVII – XIX w., w ciągu ostatnich 150 lat zanikały - w XIX/XX w. zastępowano je budynkami murowanymi, po 1945 r., te, które przetrwały wojnę, często ulegały zniszczeniu wskutek zaniedbań lub niewłaściwego użytkowania. Dziś znane są głównie dzięki dziełom Z. Glogera - „Encyklopedii staropolskiej” czy „Budownictwu drzewnemu w dawnej Polsce” - oraz zachowanym inwentarzom posiadłości.

W hasłach poświęconym dworom, Gloger zdaje się utożsamiać dwór ziemiański z dworem drewnianym. Prawdopodobnie to rodzaj materiału budowlanego sprawił, że często przeplatał uwagi dotyczące dworów z tymi dotyczącymi domów wiejskich. Współczesny mu Kazimierz Mokłowski, architekt i historyk sztuki, zalicza dwory drewniane do sztuki ludowej.

### **Maja Żyłajtys-Wrońska**

#### ***Nuty jako materialne dziedzictwo kulturowe. Problemy analizy popularnej muzyki polskiej przełomu XIX i XX wieku***

Niematerialne dziedzictwo kulturowe w postaci muzyki, przekazywanej ustnie z pokolenia na pokolenie jest problemem rozpoznany, z bogatą analizą naukową i ciągle postępującymi pracami konserwatorskimi i dokumentacyjnymi. Z tej dziedziny natomiast wyrasta problem wymagający głębszej analizy, dokumentacji i interdyscyplinarnego naukowego zaangażowania - wytwory kultury jakim są nuty.

Wydawnictwa muzyczne, które chcę Państwu przedstawić, stanowią jedynie skromny wycinek wielkiego skarbu, jakim jest kolekcja nut pieśni, piosenek,

muzyki teatralnej, utworów z wodewili i pierwszych filmów, a także prostych aranżacji arii operowych i operetkowych. Co ciekawe - wydawnictwa nutowe podlegają analizie z punktu widzenia kilku dyscyplin naukowych: graficznej (historia sztuki), muzycznej (muzykologia), reklamowej (marketing) oraz drukarskiej. Z powodu słabego rozpoznania, jak również niewielkiego zainteresowania tematem wśród kolekcjonerów starej grafiki, pragnę przybliżyć Państwu świat nut, szczególnie wydawanych na przełomie XIX i XX wieku i zachęcić do współpracy przy tworzeniu dokumentacji klasycznej i popularnej muzyki polskiej, która nie posiada rejestracji dźwiękowej.

Utwory popularne, najczęściej w opracowaniu na głos z towarzyszeniem fortepianu, obejmowały różną tematykę: historyczną, ludową, patriotyczną i wojenną, romantyczną, i wiele innych. Pieśni na ustach żołnierzy zagrzewały do walki o ojczyznę, dodawały odwagi powstańcom, urozmaicały czas pracy kobietom, kołysały do snu dzieci. Wydawnictwa nutowe miały na celu nie tylko propagowanie danego utworu, ale także niejednokrotnie stawały się przedmiotem handlu w celach charytatywnych. Nuty zazwyczaj ozdabiała okładka, często projektowana specjalnie dla danego utworu. Pełniła podwójną rolę – ilustrację tekstu piosenki a także plakatu reklamowego wydawnictwa. Ten kolorowy świat grafiki oraz muzyczne dziedzictwo sprzed ponad stu lat, jest tematem mojej rozprawy doktorskiej, która już wkrótce ukaże się w formie monografii.